

МІСЬКА РЕФОРМА 1892 Р. У СУЧАСНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Зроблено спробу аналізу досліджень кінця ХХ – початку ХХІ століття щодо змісту, характеру і значення міської реформи 1892 року.

Ключові слова: Російська імперія, міста, міське самоврядування, історіографія.

Історичний досвід самоврядності українського народу нагадує, що будь-яка реформа в сучасній Україні буде приречена на невдачу, якщо вона не сприйматиметься на рівні місцевого самоврядування. Водночас ця здатність може стати тим фактором, за допомогою якого реалізується споконвічне устремління українського народу до свободи і незалежності. На сучасному етапі розбудови незалежної України аналіз досвіду муніципальної діяльності кінця ХІХ ст. може мати позитивне значення, особливо щодо організації та ефективної діяльності міського самоврядування. Питання формування й діяльності муніципальних структур привертало увагу як сучасників подій, так і дослідників у більш пізні часи. Однак серед науковців сформувався певна тенденція, коли більше уваги дослідники приділяли причинам, змістові, запровадженню і наслідкам міської реформи 1870 р., ніж Міському положенню 1892 р. Тому актуальним є аналіз еволюції оцінок реформи 1892 р. в роботах науковців кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Сучасний період у розвитку української історичної науки розпочався після проголошення незалежної Української держави. Завдяки запровадженню демократичних засад, можливості відходу від стереотипів поділу науки на марксистську і буржуазну, перед ученими відкрилися широкі перспективи справді творчої дослідницької роботи. Саме у 90-х роках ХХ ст. спостерігається сплеск наукового інтересу до історії міст і міського життя як на всеукраїнському, так і на регіональному рівнях.

Зміна методологічних орієнтирів призвела до перегляду напрямків досліджень. На перше місце істориками висувалися вже не класові інтереси, а загальнолюдські цінності. Саме постановці нових проблем, підходів, оцінок історії України ХІХ ст. присвячені роботи О. Рента [1]. У них він окреслює деякі з найбільш актуальних завдань сучасної історичної науки. Серед головних питань автор виділяє всебічний аналіз урбанізаційних процесів в Україні, формування нових соціальних груп у містах, притаманних буржуазному суспільству, з'ясування причин буржуазних реформ другої половини ХІХ ст. та їх наслідки, які слід корелювати з конкретними особливостями регіонів тощо.

Особливе значення для поступального розвитку вітчизняних досліджень мають праці Л. Зашкільняка [2] присвячені проблемам методології в історичній науці. Автор зупиняється на проблемі методологічних орієнтирів, які обирають сучасні українські історики та їх західні колеги. Вчений підтримує думку про існування певної методологічної обмеженості у працях деяких українських істориків, їх відставання від світових взірців, відсутність серйозних методологічних студій [3]. Зокрема Л. Зашкільняк відзначає: «Можна ... «націоналізувати» українську історію за взірцем української історіографії ХІХ – ХХ ст., де український історичний процес представляється єдиним закономірним цілим, що спрямований на формування нації та держави ... Проте «націоналізована» історія України містить в собі небезпеку протиставлення українського історичного досвіду світовому, а також, як наслідок, маргіналізацію історичного знання, втрату до нього довіри з боку значної частини громадськості... Фахова корпоративна честь істориків вимагає серйозної критики мітологічних конструкцій й прагнення до реконструкції та пояснення реальних суспільних процесів минулого, опертих на сучасних наукових зразках. Такий підхід має ... важливе практичне значення, дозволяючи побачити і зрозуміти реальний стан речей у минулому, а значить, зробити з нього належні висновки для сучасного і майбутнього [4, с. 44 – 45].

Саме в контексті пошуку нової методології та проблематики слід розглядати і праці О. Удода [5, с. 31 – 68], який також зупиняється на аналізі стану сучасної української історіографії та її нагальних завданнях.

Переважаюча більшість досліджень періоду незалежності характеризується саме пошуком нових методологічних орієнтирів і розширенням наукової проблематики. Головним чином роботи, пов'язані з муніципальною історією, представлені дисертаційними дослідженнями, статтями та монографіями, що починають з'являтися з кінця 90-х років ХХ ст.

Так, дисертація О. Марченка [6] є прикладом дослідження історії міського самоврядування саме на регіональному рівні. Дослідник проаналізував різноманітний фактичний матеріал міських дум і управ Катеринославської, Херсонської і Таврійської (з Кримом) губерній. Автор зосередив увагу на висвітленні реалізації міської реформи 1892 р. в Одесі, проаналізував процес виборів до міських дум Півдня України, охарактеризував соціальний склад виборців та гласних дум, окреслив коло завдань і компетенцію муніципальних структур, висвітлив ступінь співпраці і взаємовідносин між місцевою адміністрацією та органами міського самоврядування. Значення міської реформи 1892 р. автор оцінив так: вона *«обмежила принцип самоврядування виборних громадських установ, послабивши їх виборчі засади, значення і роль у громадському житті, максимально підпорядкувавши бюрократичному апарату і перетворивши у різновид виконавчих органів губернської влади»* [7, с. 63].

Діяльність Харківського міського самоврядування з 1893 по 1917 роки висвітлено в дисертаційному дослідженні О. Головка [8]. Автор зробив спробу комплексного дослідження історії міського самоврядування за 25 років, зупинився на структурі й соціально-становому складі муніципальних структур, особливості реалізації Положення 1892 р. в місті. Також висвітлено досягнення і невдачі Харківського міського самоврядування у господарсько-фінансовій та гуманітарній сферах. Зокрема О. Головка, спираючись на фактичний матеріал при аналізі муніципальних структур Харкова, відзначав, що *«...органи Харківського міського самоврядування поступово, долаючи власну непослідовність, стали ... на шлях вправного використання муніципального кредиту й створення міських підприємств, що давало можливість збільшити доходну частину бюджету. ... Муніципальні медичні установи ... обслуговували передусім, незаможну частину населення Харкова ...»* [9, с. 14 – 15]. Крім того, автор звернув увагу на дискримінаційний виборчий закон, що обмежував доступ до управління містом неправославних, а також представників значного прошарку дрібних власників на користь дворянства та інших представників привілейованих станів.

Цікавий фактичний матеріал і висновки викладені в дисертаційній роботі Т. Плаксії [10]. Авторка на основі аналізу міських самоврядних структур Київщини, Чернігівщини, Полтавщини, Черкащини, Кіровоградщини та Дніпропетровщини після міської реформи 1892 р. погодилася з офіційною думкою про реакційний характер реформи. Також у роботі підтримана теза про укріплення позицій дворянства та крупної буржуазії в муніципалітетах. Т. Плаксія вказала на особливості міського життя Середньої Наддніпрянщини: *«Населення більших міст зазнало більшої дискримінації у порівнянні з мешканцями менших міських поселень через високий рівень майнового цензу. ... В цілому ставав вищим культурно-освітній рівень як виборців, так і гласних Дум. ... Вже у 1897 р. серед гласних збільшується кількість інженерів, професорів, лікарів, юристів, педагогів. Відтак, змінювалися пріоритети і перспективи у діяльності органів міського самоврядування, вироблялися більш послідовні ... програми»* [11, с. 192].

Регіональний аспект розвитку міського самоврядування продовжено в дисертації Т. Щерби [12]. На прикладі Київської, Волинської та Подільської губерній показана специфіка міського життя в зазначених губерніях, строкатий національний склад міського населення, наявність власницьких міст і містечок, що вплинуло на впровадження Положення 1892 р. Також авторка неупереджено вказала на значну кількість відхилень у реалізації законоположень, пов'язаних із переважанням у містечках іудейського населення, проживанням у прикордонній зоні розкольників, окреслила причини протистояння дум і місцевих адміністрацій. У підсумках вона підтримує думку, що Положення 1892 р. не виправдало сподівання уряду на перетворення органів міського громадського управління в «слухняні ланки» в управлінні.

Життя міст і посадів та самоврядних структур Чернігівської губернії в останній третині XIX ст. аналізується в публікаціях Л. Шарої [13]. Вона на основі широкого кола джерел показала, що Положення 1892 р. перетворило управи в додатки губернських адміністрацій. Авторка стверджувала, що джерела надходжень до міських бюджетів, як і їх обсяги, залежали від рівня соціально-економічного стану в населених пунктах та ініціативи членів виборних управлінь. Також було досліджено успіхи муніципальних структур у вирішенні фінансових, господарських та соціально-гуманітарних проблем. Зокрема проаналізовано ступінь співпраці земств і органів міського самоврядування.

Оригінальною за змістом і отриманими висновками стала робота Л. Цибуленко [14], яка на прикладі Одеси, Миколаєва і Херсона дослідила формування та розвиток муніципальної земельної та виробничої власності. Авторка відзначила позитивний вплив Положення 1892 р. на зростання промислової ініціативи міст. На її думку, це було пов'язано з зацікавленістю держави в зміцненні промислової власності через існуючі прибуткові місцеві виробництва та позики, щоб таким чином наповнити міські бюджети і сприяти вирішенню нагальних міських потреб.

За роки незалежності в Україні було захищено досить багато дисертацій, у яких міське самоврядування другої половини XIX ст. досліджується з історико-правових позицій. Так, у роботі В. Грицака [15] проаналізовано відносини харківської губернської адміністрації з органами міського самоврядування. Особливу увагу привертають приклади співпраці зазначених інституцій. Політичні погляди і рівень правової культури губернаторів часто, на думку автора, ставали додатковими суб'єктивними факторами, що вели до конфліктів між муніципальними структурами та органами державної влади. Продовженням дослідження даної проблематики можна вважати роботу О. Мельничук [16]. У дисертації на прикладі Подільської губернії проаналізовано взаємовідносини органів міського самоврядування з місцевою адміністрацією.

Наукові розвідки російських учених з питань історії міського самоврядування представлені роботою Л. Лаптевої [17], яка дає історико-правову характеристику міських самоврядних структур (аналізується весь комплекс нормативно-правових документів, показується рівень повноважень дум і управ, а також рівень участі населення в управлінні містами). На жаль, у роботі наведені лише окремі приклади з історії українських міст.

На початку XXI ст. з'являється ряд монографічних видань, у яких висвітлюються різні аспекти життя міст України в другій половині XIX ст. Серед них слід відзначити монографічне видання М. Білоконя [18]. Автор докладно аналізує історіографічні питання, частково – джерельну базу, зміст законодавчих актів, пов'язаних з розвитком міського самоврядування (в тому числі і Положення 1892 р.), успіхи муніципальних структур у кінці XIX ст. При цьому, відзначаючи скорочення повноважень дум і управ, М. Білоконь наголошує: *«Правовий статус і можливості органів самоврядування міських громад щодо охорони власних прав від тиску губернської адміністрації ... , незважаючи на всі «негаразди» конрреформ 1892 р., разюче відрізнялися від тих, які мали «типологічно подібні їм» самоврядні громади сіл, а заодно органи самоврядування волостей»* [19, с. 172].

Новим кроком у розвитку урбаністики можна вважати монографію Д. Чорного [20], в якій досліджено різні аспекти життя міст п'яти губерній (Чернігівської, Полтавської, Харківської, Катеринославської та материкової частини Таврійської) з кінця XIX ст. і до початку Першої світової війни. Автор зосередив увагу на демографічних процесах, динаміці руху міського населення, його соціальній, національній, становій структурі, тенденції розширення територій, регіональній специфіці розвитку промисловості. Особливу увагу дослідник приділив економічній сфері життєдіяльності міст і міського населення та її впливу на повсякденне життя громадян, формування міської самосвідомості. Останній напрямок дослідження є особливо актуальним у наш час. Також на основі значного масиву джерел показана політика органів міського самоврядування. В той же час ідея Лівобережної України в межах згаданих губерній підтримується не всіма українськими дослідниками [21, с. 4].

Подальше вивчення муніципальної проблематики знайшло своє вираження в колективній праці з історії міського самоврядування Харкова [22]. У книзі на основі широкого кола джерел простежено розвиток міста та еволюцію органів міського самоврядування з середини XVII ст. до 1917 р. Авторський колектив об'єктивно проаналізував здобутки та недоліки муніципальних структур у вирішенні господарсько-культурних і соціально-культурних проблем міста та його мешканців.

Регіональні особливості запровадження Положення 1892 р. і його наслідки на Волині представлені в публікації О. Прищепи [23]. Він зупиняється на ситуації навколо приватних міст Волинської губернії і вказує, що цей статус гальмував їх подальший розвиток. Автор висвітлює взаємини між городянами і власниками міст та відзначає неминучість постійних конфліктів. У публікації наведені критерії, за якими міста регіону отримували спрощене громадське управління або в повному обсязі. Підсумовуючи, О. Прищепка вказує, що *«...положення 1892 р. відіграло позитивну роль у подальшому розвитку волинських міст ...»* [24, с. 148].

Дослідженням умов формування і функціонування органів міського самоврядування після запровадження Положення 1892 р. в роки незалежності продовжують займатися і краєзнавці. Публікації Є. Страшко і В. Кулик [25] присвячені головним чином фінансовій, господарській діяльності самоврядних інституцій Ніжина, а також досягненням у медичній та освітянській сфері. Роботі міських самоврядних структур Чернігова по упорядкуванню міста в другій половині XIX ст. присвячена краєзнавча студія Л. Раковського [26]. Участь муніципальних структур у розбудові медичної і протипожежної служби в містах Харківської губернії висвітлена в публікаціях І. Робака та Л. Баличевої [27].

Підсумовуючи сучасний етап історіографічного стану розробки питання, слід зазначити, що науковці намагаються дати толерантні оцінки формування та діяльності муніципальних структур після запровадження Міського положення 1892 р. з нових, більш збалансованих методологічних позицій. Автори з'ясовують історичні корені і демократичні засади міського самоврядування. До наукового обігу вводяться архівні та статистичні матеріали.

Однак багато проблем, пов'язаних з історією міст і міського самоврядування, усе ще чекають на неупереджене вивчення. Це стосується питань участі різних груп населення в житті міст, господарсько-гуманітарної діяльності муніципальних структур та їх вплив на повсякденне життя міського населення тощо, які все ще недостатньо досліджені на всеукраїнському і регіональному рівнях.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Реєнт О.П. Деякі проблеми історії України XIX – початку XX ст.: стан і перспективи наукової розробки // Український науковий журнал. – 2000. – № 2. – С. 3 – 26; Там само. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). – К., 2003. – 340 с.
2. Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми / Під ред. Л. Зашкільняка. – Львів, 2004. – 406 с.; Зашкільняк Л. Інтелектуальна історія як дослідницький простір сучасної української історіографії // Український історик. – 2006. – Т. XLIII. – Vol. 1 – 3 (169 – 171). – С. 43 – 51; Він же. Вступ до методології історії. – Львів: ЛОН МІО, 1996. – 168 с.
3. Україна модерна. – Львів, 2005. – Ч. 9. – С. 7 – 272; Сучасна українська історіографія: Проблеми методології та термінології. Матеріали всеукраїнського науково-методологічного семінару. – К., 2005. – 108 с.
4. Зашкільняк Л. Інтелектуальна історія ... – С. 44 – 45.
5. Удод О. Історія повсякденності: питання методології, історіографії та джерелознавства / Сучасні підходи до історичної освіти. Уклад. І. Костюк, П. Кендзьор. – Львів: НВФ «Українські технології», 2009. – 128 с.
6. Марченко О.М. Міське самоврядування на півдні України у другій половині XIX ст.: Дисертація ... канд. істор. наук. – Одеса, 1997. – 180 с.
7. Там само. – С. 63.
8. Головка О.М. Харківське міське самоврядування у 1893 – 1917 роках: Дисертація ... канд. істор. наук. – Х., 1997. – 178 с.
9. Головка О.М. Харківське міське самоврядування у 1893 – 1917 роках: Автореферат ... – С. 14-15
10. Плаксієв Т.М. Міське самоврядування Середньої Наддніпрянщини в другій половині XIX – на початку XX століть: Дисертація ... канд. істор. наук. – Запоріжжя, 2001. – 193 с.
11. Там само. – С. 192.
12. Щерба Т.О. Міське самоврядування на правобережній Україні у другій половині XIX ст.: Дисертація ... канд. істор. наук. – Донецьк, 2001. – 223 с.
13. Шара Л.М. Становлення органів самоврядування у містах і посадах Чернігівської губернії в останній третині XIX ст.: Автореферат ... дис. канд. істор. наук. – Х., 2002. – 18 с.; Вона ж. Роль виборних інституцій у процесі організації пожежної охорони у містах Чернігівської губернії (остання третина XIX ст.) // Сіверянський літопис. – 2005. – № 1. – С. 81 – 86.; Вона ж. Земські й міські виборні інституції: спільні здобутки (на матеріалах Чернігівської губернії) // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Історичні науки. – Миколаїв, 2005. – Т. 45. – Вип. 32. – С. 21-26.
14. Цибуленко Л. Діяльність органів самоврядування Одеси, Миколаєва, Херсона щодо формування і розвитку муніципальної земельної та виробничої власності в кінці XIX – на початку XX століть: Автореферат ... дис. канд. істор. наук. – Дніпропетровськ, 2001. – 19 с.
15. Грицак В.М. Губернатор в державному механізмі Російської імперії в другій половині XIX ст. (на матеріалах Харківської губернії): Історико-правове дослідження: Дисертація ... кандидата юрид. наук. – Х., 1999. – 155 с.
16. Мельничук О.Ф. Адміністративний апарат та органи самоврядування на Поділлі у другій половині XIX століття: Автореферат ... дис. канд. юрид. наук. – К., 2000. – 18 с.

17. Лаптева Л.Е., Шутов А.Ю. Из истории земского, городского и сословного самоуправления в России. – М., 1999. – 198 с. Вона ж. Региональное и местное управление в России (вторая половина XIX века). – М., 1998. – 151 с.
18. Білоконь М. Органи державного управління та місцевого самоврядування в Російській імперії у другій половині XIX ст. (на матеріалах Лівобережної України): історико-правове дослідження. – Х., 2003. – 259 с.
19. Там само. – С. 172.
20. Чорний Д.М. По лівий берег Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець XIX – початок XX ст.) – Х., 2007. – 301 с.
21. Там само. – С. 4.
22. Антонов А.А., Маслийчук В.Л., Парамонов А.Ф. История Харьковского городского самоуправления. 1654 – 1917. – Х., 2004. – 192 с.
23. Прищеп О.П. Міська реформа 1892 р. та її запровадження на Волині // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2001. – Вип. 2. – С. 142 – 148.
24. Там само. – С. 148.
25. Страшко Є. До історії Ніжинських муніципальних органів самоврядування (друга половина XIX ст.) // Ніжинська старовина. – 2007. – Вип. 3 (6). – С. 60 – 64; Кулик В. Ніжинська міська управа // Ніжинська старовина. – 2007. – Вип. 3 (6). – С. 47 – 51.
26. Раковський Л. Чернігівське міське самоврядування і упорядкування міста в II пол. XIX ст. // Проблеми історичного і географічного краєзнавства Чернігівщини. – 1995. – Вип. 3. – С. 33 – 40.
27. Робак І.Ю. Створення і діяльність «Общества ночных дежурств врачей в Харькове» // Історія та географія. – 2006. – № 21 – 22. – С. 36 – 39; Баличева Л.В. Основні напрямки діяльності державних і самоврядних органів влади щодо удосконалення пожежної безпеки будинків в Україні у XIX столітті // Історія та географія. – 2007. – Вип. 25 – 26. – С. 24 – 27.

Ю.А. Никитин ГОРОДСКАЯ РЕФОРМА 1892 Г. В СОВРЕМЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Сделана попытка анализа исследований конца XX – начала XXI столетия о характере, содержании и значении городской реформы 1892 г.

Ключевые слова: Российская империя, города, городское самоуправление, историография.

Y.A Nikitin MUNICIPAL REFORM OF 1892 IN THE MODERN HISTORIOGRAPHY

The author of this article makes an attempt to analyze the development of the end of the 20th and the beginning of the 21 centuries according to the content, nature and role of the municipal reform

Keywords: Russian Empire, political reaction, towns, municipal self-government, historiography.

УДК 94 (477.43/44)

О.П. Григоренко

**МІСТО БАР ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НА СТОРІНКАХ АДРЕС-КАЛЕНДАРІВ
КІНЦЯ XIX СТ.**

У статті розглядаються відомості про місто Бар, що були вміщені у довідниково-статистичних виданнях кінця XIX століття. Матеріали цих видань дозволяють зробити аналіз соціально-економічного розвитку Бара в зазначений період, а також доповнити історію міста.

Ключові слова: місто Бар, Подільська губернія, Подільський адрес-календар, Пам'ятна книжка Подільської губернії.

Історичні міста Поділля за свою багатомістову історію пройшли важкий, але разом із тим надзвичайно корисний шлях соціально-економічного розвитку. У різні століття закладався фундамент для існування сучасних міст, а неоціненний досвід минулого може слугувати підґрунтям для сталого розвитку у майбутньому. Отож, дослідження історичного розвитку міст стає важливим напрямком у сучасній науці. Це стосується й міста Бар Вінницької області, чисельні факти з історії та розвитку якого знайшли місце в працях дослідників як минулого (М.Орловського [5], Є.Сіцинського [9], М.Яворовського [10]), так і сучасності (А.Локаєнка, І.Пшука [4], І.Барладина, М.Йолтуховського [2], с.Єсюніна [3]), а також у матеріалах I Міжнародної конференції «Бар. Барська земля – крізь призму століть» [1]. Проте більш детальне дослідження історії Бара дадуть змогу відкрити ще чимало маловідомих сторінок історії, простежити етапи становлення міста та виявити певні закономірності. Об'єктивне і